

SPAȚIUL ȘI TIMPUL

Spațiul și timpul sunt forme pure, intuiții pure, apriori ale sensibilității. Datorită acestor intuiții pure ce se află în simțirea noastră noi putem sintetiza, organiza, diversul primit prin percepții și care se adresează tot sensibilității noastre. Numai că intuițiile pure asociate cu diversul perceptibil nu ne asigură posibilitatea de a gândi, de a înțelege realitatea. Pentru aceasta mai avem nevoie de conceptele pure ale înțelegerii. Numai cu aceste categorii, ajutate de spațiu și de timp, se poate declanșa cunoașterea noastră înțelegătoare și, ulterior, rațiunea.

Multă cerneală a fost așezată pe hârtie de către cei ce au gândit despre spațiu și despre timp. Cu toate că aceste forme s-au îmbogățit mult în secolul XX, în mintea noastră persistă felul în care au fost ele prezentate de Newton și de Kant. Astăzi suntem dispuși să înțelegem un spațiu curbat care are 4 dimensiuni, chiar și spații cu altă configurație decât cea cu care suntem obișnuiți, spații cu oricâte dimensiuni. Cu toate acestea, în mintea noastră comună, funcționează încă foarte bine spațiul propus de Newton. Poate sunteți mirați că am început această expunere cu spațiul și cu timpul în viziunea lui Kant. Poate că nu tot ce au scris marii gânditori rămâne, ceva sigur că rămâne, ceva este peren atunci când a fost bine gândit. Nu cred că cineva a gândit mai bine decât Kant spațiul și timpul. Desigur, putem aduce diverse amendamente, putem îmbogăți teoria lui. Ceea ce cred că rămâne peren, și nu cred că cineva poate trece cu vederea este apriorismul formelor pure ale sensibilității, asociat categoriilor pure ale cunoașterii înțelegătoare. Blaga recunoaște și folosește apriorismul dubletelor categoriale, atât ale categoriilor conștientului cât și ale celor abisale. Categoriilor abisale, categoriile inconștientului, sunt, așa cum am încercat să vedem mai sus, categoriile cunoașterii înțelegătoare, categorii care au și ele o funcție a priori așa cum au formele sensibilității, spațiul și timpul. Mai înainte de a păși mai departe să vedem cum ne introduce Kant spațiul și timpul. "Numesc *materia* fenomenului ceea ce corespunde în fenomen senzației, iar *forma* lui ceea ce face ca diversul fenomenului să poată fi ordonat în anumite raporturi....dacă materia oricărui fenomen nu ne este dată, ce-i drept, decât aposteriori, forma ei trebuie să se afle a priori în simțire, gata pentru a se aplica la toate fenomenele, deci trebuie să poată fi...independent de orice senzație.....vom îndepărta de la intuiție tot ce aparține senzației, pentru ca să nu rămână decât intuiția pură și simpla formă a fenomenelor, singurul lucru pe care sensibilitatea îl poate oferi apriori. În această cercetare se va găsi că există două forme pure de intuiție sensibilă ca principii ale cunoașterii a priori, anume spațiul și timpul..."(Immanuea Kant, *Critica rațiunii pure*, Ed. Științifică, București, 1969,p. 65-67). Cum ar putea o viețuitoare, fie ea om sau chiar animal, să

înțelege lumea ce o înconjoară, s-o cunoască, dacă n-ar avea în ea, în mintea ei, înaintea oricărei experiențe posibile, înainte de a deschide ochii asupra acestei lumi, dacă n-ar putea plasa senzațiile sale, percepțiile sale, într-un anumit loc? Cum ar putea o ființă viețuitoare să înțeleagă ce se întâmplă cu ziua și cu noaptea dacă nu și-ar da seama că una o urmează pe cealaltă, că una o precede pe alta? Dacă spațiul și timpul n-ar fi încrustat în memoria noastră, n-am putea înțelege nimic. Atenție! Spațiul și timpul, ca forme ale intuiției noastre nu ne permit încă, singure împreună cu senzațiile, să putem înțelege realitatea. Ele sunt numai sensibilitatea noastră. Ca să putem gândi, ne trebuie o logică, ne trebuie o înlănțuire cu sens. Sensibilitatea și cu logica înțelegătoare, logica transcendentală, împreună, ne oferă înțelegerea. Ce înseamnă o înlănțuire cu sens? Cel mai simplu este să spunem că avem o acțiune care se predică despre un subiect. Subiectul logic și predicatul gramatical au multe diferențe. Logica nu vrea altceva decât să ne asigure posibilitatea de a înțelege realitatea, de a ști că avem un predicat care se spune despre un subiect. Gramatica vrea corectitudinea exprimării într-o limbă anumită. Forma logică poate corespunde oricărei limbi posibile, pe când forma gramaticală nu se poate detașa de limba în care este exprimată.

Am vorbit de <logica transcendentală>, folosind limbajul propus de Kant. Să ne oprim, din nou, asupra termenului <transcendental>. Kant ne spune: "Numesc *transcendentală* orice cunoaștere care se ocupă...nu de obiecte, ci de modul nostru de cunoaștere a obiectelor, întrucât aceasta este posibil apriori" 19)(Immanuel Kant, *Op. cit.*, p.59). Deci, *logica transcendentală* este determinată de structura pe care o avem deja în mintea noastră, de formele apriori ale intuiției, și este gândirea pe care o avem, sunt judecățile, cu care putem înțelege realitatea. De aceea am spus, transcendentalul este în noi. Blaga, care are o imagine în care transcendentul coboară în noi, vede o unire a transcendentului cu transcendentalul dinăuntrul ființei noastre.

Constantin Noica, în metafizica sa, este de părere că elementul..."Aceste liniștite așezări ontologice, care nu sunt întruchipări distincte nici dincolo nici dincoace de lucruri, dar într-un fel *sunt* și dincolo și dincoace de ele, făcând posibilă coincidența transcendentului cu transcendentalul.." (Constantin Noica, *Devenirea întru ființă*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p.383(219)). Coincidența ce pare că se petrece și în matricea stilistică, așa după cum am văzut acolo, spațiul și timpul au un rol important.

Spațiul și timpul le avem atât în conștient cât și în inconștient. S-ar putea să le avem numai în inconștient ca forme apriori, cum ar spune Kant, și să răzbată personant în activitatea noastră conștientă? Am impresia că este imposibil să împingem aceste forme ale sensibilității în inconștient, așa cum nu le putem păstra numai în conștient. Activitatea noastră conștientă folosește spațiul și timpul cu anumite caracteristici pe care și noi și chinezii le au. Este vorba de spațiul și timpul propuse de Newton. Variațiile, modulațiile, pe care națiile, grupurile sociale, le au, le avem chiar fiecare dintre noi, aceste modulații sunt posibile prin personanța spațiului și timpului ce-l avem ascuns în interiorul matricei noastre stilistice. Aceste considerații ne-ar obliga să înțelegem că avem o memorie, pe care s-o numim uzuală, pe care o folosim conștient. O și îmbogățim conștient și ea se păstrează ca atare spre a fi folosită în mod curent, în fiecare minut al veghei noastre. Memorie deosebită de cea care este păstrată în matricea noastră stilistică și care este bogată, complex structurată, care are straturi foarte adânci, arhaice. Cred că ceea ce este important, este că inconștientul nostru este structurat pe mai multe nivele cu profunzimi și extinderi multiple. Personanța asigură comunicarea între aceste nivele și extensii, ca și cu conștientul, cu activitatea conștientă și cu memoria conștientă. Se pare că Blaga a avut dreptate și oricât am încerca să unificăm formele apriori ale sensibilității și categoriile, va trebui să acceptăm că avem atât forme apriori ale sensibilității ce folosesc conștientului, cât și un dublet al acestor forme apriori ale sensibilității și o altă garnitură a categoriilor.

În felul acesta, fără să forțăm nimic, ne putem reapropia de gândirea blagiană care conferă inconștientului un teritoriu autonom, independent și separat de conștientă.

Ce este spațiul și timpul pentru Blaga?

În primul rând, după cum am văzut, Blaga separă funcțiile conștientului de cele ale inconștientului. Până de curând mă îndoiam, dacă o astfel de separare este utilă. Din ce în ce mai mult îmi dau seama că Blaga a făcut bine separându-le. După cum vom vedea, pentru inconștient spațiul și timpul se oferă în forme diversificate, pe când conștientă folosește spațiul și timpul pe care l-a propus Newton. Sigur, asta simplist vorbind. Să nu uităm că mai există și personanța, care se impune inconștient, foarte rar putem simți și conștient asta, o anumită înțelegere diferită a spațiului și a timpului. Această manifestare devine evidentă în ceea ce facem, și în felul cum gândim, în creațiile noastre.

"Se pare că inconștientul, individual sau colectiv, își durează un *orizont*, o perspectivă sub presiunea esenței sale native. Un orizont de o anumite structură e proiectat...în mediul în care inconștientul trebuie să se realizeze. Într-un astfel de orizont, inconștientul își găsește o întâie concretizare a posibilităților sale latente, o perspectivă, care înseamnă o desfășurare firească a sa, și fără de care el nu poate trăi. La baza așa-numitului sentiment spațial specific al unei culturi sau al unui complex de creațiuni spirituale, individuale ori colective, stă, după părerea noastră, un orizont sau o perspectivă, pe care și-o creează inconștientul uman, ca un prim cadru necesar existenței sale.... .. orizontul spațial inconștient, menhir care rezistă tuturor intemperiilor. Orizontul inconștient, cu darul său de a străbate <personant> până în creațiile spirituale de fiecare moment ale acestui suflet, e de o eficiență neegalabilă de nici o materialitate.....inconștientul nostru își are un orizont propriu, care e, sau poate fi cu totul altfel decât sunt orizonturile spațiale ... ale sensibilității conștiente.orizonturile inconștiente,...., fac parte din ființa și substanța vieții noastre.." 20) (Lucian Blaga, *Op. cit.*, p.63,69,70)

Aici sunt mai multe de spus. Blaga nu poate face abstracție, având în vedere epoca, de scrierile lui Frobenius și ale lui Spengler, ca și a altor gânditori care s-au ocupat de spațiu și de cultură. Asta nu înseamnă că se înscrie și el, așa cum greșit au gândit mulți critici ai filosofiei lui Blaga, printre morfologi, <peisagiști>, sau printre cei care au construit o teorie a influenței mediului în cultură. Apoi, o noțiune a spațiului o avem toți, o au și animalele, se pare că o avem diferită. Nu toți avem același simțământ al spațiului. De ce? Și cum apare această varietate? Este ceva ce depășește înțelegerea imediată. Ceea ce este sigur este că avem aceste noțiuni, de spațiu și de timp. Ceea ce aș vrea să vă arăt, fără să pot dovedi, este că aceste noțiuni nu sunt unice pentru toți oamenii, pentru toată umanitatea. Se pot schimba sub influențe culturale moștenite și pot avea o destul de mare varietate. Varietatea se poate întinde până la unele caracteristici individuale, astfel încât fiecare din noi poate avea propria sa noțiune de spațiu și cea de timp. Indiferent dacă avem o formă generală de spațiu, divers structurată pentru fiecare din noi, important este că aceste forme ale sensibilității noastre sunt apriori; *inconștientul...își durează...o perspectivă sub presiunea esenței sale native...menhir care rezistă tuturor intemperiilor* . Dacă n-ar fi apriori n-am putea să plasăm undeva primele noastre senzații. Copilul, în leagăn, încearcă să prindă obiectele ce i se oferă, chiar dacă nu le fixează bine în spațiu și în timp. Am spus că spațiul și timpul se pot îmbogăți cu învățarea, din copilărie până când devenim adulți, și mai spun că le avem din primele zile ale existenței noastre, le avem a priori, înainte de orice experiență. Să nu uităm că aceste forme, împreună cu categoriile, sunt abisale, sunt încrustate profund în inconștientul nostru.

Cred că putem să vedem ce ne spune Blaga despre orizonturile inconștientului, despre orizontul spațial și despre cel temporal. Care sunt propunerile lui pentru orizontul spațial și pentru cel temporal? El ne vorbește despre un spațiu tridimensional infinit, un spațiu infinitul ondulat, altul alveolar, un spațiu plan, unul sferic, un spațiu multiplu perdelat, un spațiu în cuiburi, ca și despre alte posibile întruchipări ale spațiului. Timpul poate căpăta un aspect de havuz, de cascadă, sau de fluviu. (Lucian Blaga, *Op. cit.*, p.431)

la o primă privire, după cum am mai spus, s-ar părea că Blaga este tributar *morfologiei*. La o privire mai atentă, îi vom da dreptate lui Blaga care se apără spunând că "Morfologia privește "cultura" drept "organism" independent...Morfologia ține anume să aducă în dependență "viziunea spațială", specifică unei culturi, de "peisajul", în care apare această cultură". Am impresia că Blaga îi este tributar lui Frobenius mai mult cu exprimarea decât cu ideea. Ideea lui Frobenius este o influență , oarecum efemeră, a peisajului asupra conștienței. La Blaga există o structură interioară, a inconștientului, care domină, atât cu orizontul ei spațial, cât și cu cel temporal, întreaga viață a omului. Este un fel de a fi, este un fel de a exista. Prin această structură abisală, omul domină și creațiile spiritului, cultura. Numai un gând superficial a putut să aproprie orizontul inconștient propus de Blaga de gândirea morfologilor. Blaga ia în considerare o influență *arhetipală* a spațiului, o influență posibilă asupra celor care au trăit înaintea noastră, influență ce se transmite, azi, nouă. Este adevărat că noi, românii avem un sentiment ciudat de plăcere când ne regăsim într-un spațiu ondulat, deal-vale, așa cum rusul se simte bine în întinderile nesfârșite ale stepei. Orizonturile spațiale ale românului și ale rusului sunt diferite. Faptul că nu poate fi vorba de o influență a unui peisaj în mintea noastră conștientă este trăirea în același peisaj, coexistența în aceleași imagini exterioare, de când se nasc până când mor, a cetățenilor de diverse etnii, fiecare având un orizont spațial diferit, orizont spațial ce se manifestă în fiecare din noi într-alt fel. Blaga citează Ardealul nostru, "această vatră etnografică de-o excepțională bogăție" (Lucian Blaga, *Op. cit.*, p.65), fiecare etnie păstrându-și viziunea sa spațială. Probabil că la fel se întâmplă pe pământul Americii de Nord și de Sud, vaste teritorii pe care emigranții din toată lumea au poposit, fiecare venind cu viziunea sa spațială și temporală păstrată cu grijă în propriul inconștient. Fiecare din noi căutăm, datorită personanței, inconștient, să găsim un orizont spațial și temporal în care să nu simțim bine, care să ne semene. Dacă nu găsește în mediul ambiant ceea ce caută își creează în ambianța familială, în intimitatea lui, un mediu în care se poate instala

comod. S-ar putea ca obiceiurile, cântul și dansul, ca manifestări artistice sunt o punere în valoare a matricii stilistice a inconștientului. Aceste manifestări artistice pot deveni o încercare de a recrea spațiul și timpul corespunzător matricii stilistice și pe care omul nu-l găsește în mediul înconjurător care, din acest punct de vedere, îi este străin. Poate că ar fi interesant de făcut un studiu asupra acestor comunități, ca și asupra celor la care s-a produs un amestec genetic.

Blaga ne propune trei variații posibile ale timpului, trei modalități pentru a-l putea înțelege diferit. Metaforic le-a numit: timpul havuz, timpul cascadă, și timpul fluviu. În timpul havuz, orizontul nostru inconștient este deschis unor trăiri în viitor, viitorul capătă o mai mare valoare decât prezentul și trecutul. Cum ne spune chiar Blaga, "Sufletul statornicit într-un asemenea orizont temporal, gustă certitudinea, prin nimic demonstrată, dar nu mai puțin trăită, că totdeauna clipa următoare posedă prin ea însăși semnificația unei înălțări față de ceea ce este sau a fost."(Lucian Blaga, *Op. cit.*, p. 73) Timpul cascadă îi caracterizează pe cei ce trăiesc în trecut, pe cei ce acordă valoare trecutului, care a fost de aur, pe când prezentul și viitorul, sunt o degradare a aceluși trecut glorios, " Timpul e prin însăși natura sa un mediu de fatală pervertire,.....și destrămare."(Lucian Blaga, *Op. cit.*, p. 73). Timpul fluviu este al permanentului prezent, este o imagine a unui dinamism static, participăm la curgerea timpului, dar nu ne interesează decât momentele pe care le trăim acum, preferăm să trăim clipa și ne interesează mai puțin trecutul sau viitorul. Aceste trei *tipuri* de a înțelege timpul și *care-și dispută dominația asupra spiritului uman*, cum spune Blaga, se pot combina, se pot suprapune, câte două sau toate trei, dând diverse viziuni derivate, cum ar fi timpul ciclic, sau cel spiralat.

În toate aceste viziuni, timpul are o direcție de curgere, un sens, care pare că este chiar imaginea generală de timp. Important este că de aceste orizonturi nu suntem conștienți, cu toate că ne influențează fiecare secundă de viață, așa cum nu suntem conștienți de atracția pământului, dar o simțim când ne cade ceva pe picior.

Dacă toți suntem de acord că timpul este o realitate pe care nu putem să n-o luăm în considerație, aproape fiecare din noi are o altfel de scurgere a lui. Avem câte un ceas acasă sau agățat de mână, acesta este timpul social, ca să nu întârziem la serviciu, la întâlnire. Pentru asta avem chiar grijă ca să-l aranjăm, să-l apropiem iar de ora exactă când nu o mai arată. Chiar și ceasurile, care ar trebui să arate ora exactă, arată uneori ore diferite. Ca medic, am avut odată ocazia să observ un fenomen cel puțin ciudat. Fiind de

gardă, vizitam, după-amiaza, pacienții care aveau probleme, unul dintre ei era un bărbat de aproximativ 45 de ani. Câteva zile mai târziu, când mi-a venit iar rândul să fiu de gardă, am trecut iar pe la acest pacient. Nu mi-a venit să cred ochilor. Era îmbătrânit cu 20 de ani, poate chiar mai mult. Pielea feței era plină de cute adânci, avea o față zbârcită ca o smochină și părul complet alb. Parcă era o secvență dintr-un film de groază. Sigur că acest pacient era bolnav, dar cine este sănătos? Cum a putut să treacă timpul peste el cu această rapiditate? Nu am înțeles și nu înțeleg nici azi. Indiferent dacă patologia descrie un astfel de sindrom, îmbătrânirea galopantă rămâne un mister.

Acum câțiva ani, mă delectam cu o înregistrare a operei Tristan și Izolda de R. Wagner. La un moment dat, atenția mi-a fost captată de faptul că eroii, actorii, cântau pe rând. Unii erau în față, sub lumini și cântau, ceilalți, într-un con de umbră așteptau. Și au așteptat așa cam mulțișor. Apoi ceilalți cântau și primii așteptau. Am înțeles că pentru autor timpul fiecăruia curgea diferit și depindea de partitura pe care i-o încredințase. Curgerea timpului depinde de cum trăim, de ce facem, de cum facem ce facem, de cum câștigăm sau pierdem timpul. De aceea, timpul ajunge să fie o variabilă individuală pe un fond de universalitate. Orice am face, timpul curge. Important este cum să-l folosim cât mai chibzuit.

Mă întreb dacă există și vreo altă curgere a timpului decât cea dinspre trecut spre viitor. Poate că nu, poate că da. Cine-mi dă siguranța că timpul, așa cum îl simt eu, cum îl trăiesc eu, este și pentru alții la fel? Nimeni. Mai mult. Cu siguranță că Bлага are dreptate când afirmă existența unei diversități de înțelegere a timpului, diversitate pe care o păstrăm în inconștient. Timpul unic este numai o convenție utilă tuturor, este timpul pe care-l folosim conștient. Un timp care să aibă o altă desfășurare? Nu pot spune prea multe. Dacă timpul ar sta pe loc, așa cum se întâmplă în țara lui *tinerețe fără de bătrânețe și viață fără de moarte*, ar fi de fapt o adevărată moarte. Ceea ce n-am înțeles, în acest basm, este spusa morții când se pregătea să-l lovească cu coasa pe flăcăul ce îmbătrânise brusc: "dacă mai întârzi ai, muream și eu". Știu doar că toți îmbătrânim și murim, timpul ne domină pe toți și trebuie să-l acceptăm așa, chiar dacă fiecare îl vedem diferit. Dacă timpul ar avea o curgere inversă? Asta-mi aduce aminte de ce spunea Platon cu privire la existența pământului cu gigantul lui inspir și expir: În prima fază timpul s-ar scurge ca acum, ne-am naște, am crește, ne-am maturiza și am îmbătrâni, în cea de-a doua, în expir, ne-am naște bătrâni și am întineri ca să devenim copii. Cred că este o poveste care ne poate speria. Tot Platon, ne amintește o

altă poveste care s-a pierdut undeva în timp, atunci când își expune punctul său de vedere asupra ciclicității vieții. El construiește dovada, chiar necesitatea, în dialogul *Despre suflet, Phaidon*, a unei vieți de după moartea aparentă, viață de dincolo pe care o va pune în balans cu o adevărată moarte, prin pierderea ciclicității. Este mitul păstorului Endimion, care adoarme într-o peșteră, și somnul lui va fi fără de sfârșit. Este un fel de țară a lui "tinerețe fără de bătrânețe și viață fără de moarte", o țară a somnului.

În orice caz este mai greu să ai o perspectivă, un orizont staționar. Un timp fix n-ar mai fi timp. Oricât am gândi diferitele variante posibile de timp, timpul are o curgere, așa cum se scurge și apa.

S-ar putea să aibă o curgere circulară. Poate că această perspectivă este mai aproape de realitate. Indienii vorbesc despre un ciclu al elementelor: apa intră în pământ și face să crească arborii. Lemnul este ars, iar focul duce căldura în aer, unde se adună norii care se vor transforma în apă și care va intra din nou în pământ. Dacă suntem atenți, este chiar ciclul apei pe pământ.

Să nu ne mirăm că istoria abundă de mituri, că cele mai serioase scrieri sunt mituri sau pot fi interpretate ca mituri. Blaga ne spune în *Orizont și stil* : "Omul, pentru a scăpa din cleștele depresiunii, va imagina...un agent transcendent, înzestrat cu darul de a inversa sau de a restaura direcția timpului". Într-adevăr, ne este frică de timp, mai ales când ne apropiem de închiderea lui pentru noi, de "marea trecere", în fața căreia fiecare este singur cu el și cu amintirile lui. Cu toate acestea, timpul ciclic ar putea fi foarte real. Să ne gândim la sămânță, la *Mirabila sămânță*, la orice sămânță, chiar și la cea de om. Nu este, oare, închis în orice sămânță și timpul pe care l-am trăit noi, și părinții noștri, și ceilalți dinainte? Nu este lumea noastră în fiecare sămânță?

Laudă semințelor, celor de față și-n veci tuturor!

.....
Palpită în visul semințelor
un foșnet de câmp și amiezi de grădină,
un veac pădureț,
popoare de frunze
și-un murmur de neam pădureț.

Păcat că timpul nostru a pierdut uzanța folosirii miturilor frumoase. Ne rămâne poezia. Miturile au fost înlocuite cu teorii științifice, de multe ori

mai mult sau mai puțin științifice. Nu odată au fost norocoși cei ce caută falsurile în teoriile științifice. Nu mai vorbesc de reușita de a impune, în congrese sau în conferințe științifice, idei noi, tehnici noi, medicamente noi, folosind argumentul statistic pe câteva sute sau mii de cazuri! Cred că mult mai cinstit, când simți că poți aduce ceva nou, este să pleci de la o experiență personală sau de la câteva cazuri, așa cum au făcut toți marii inovatori, totdeauna. Blaga are dreptate că singura cale de a crea ceva nou este să reușești să pătrunzi, să despici un mister și să dai un vâl la o parte. Cu adevărat, mitul, povestea cu tâlc, poate fi o metodă foarte bune de a spune ceva, de a spune ce vrei, atunci când argumentele lipsesc. Oricând aș prefera în locul unui argument, unei dovezi, ce știu foarte bine că se vor perima cândva, o poveste frumoasă care poate spune multe. Să nu ne mire că cea mai vândută literatură este cea a OZN-urilor, a extraterestrilor, încercărilor de descifrare ale criptogramelor lui Nostradamus și horoscoapele- spuneri despre viitor.

Nu avem nici o dovadă că timpul se scurge într-o singură direcție. Nici nu văd cum am putea avea. Ne vine, însă, destul de greu să acceptăm că ar putea fi și alte scurgeri posibile ale timpului. Am căzut de acord că timpul este o curgere; dacă ar sta, n-ar mai fi timp. Ar putea exista anumite locuri cu o altă perspectivă, anumite unghiuri de a zări timpul care ar fi diferite de ce ni se pare nouă normal. Cineva, care ar fi acolo, ar putea gândi cu totul altfel timpul.

Am să cer permisiunea de a vă da un exemplu de felul nostru "rațional", destul de închistat, de a înțelege timpul. Nu de mult, prin anii 1997-1999, au fost înregistrate, cu ajutorul radiotelescoapelor, niște impulsuri electromagnetice venite, se pare, din diverse părți ale universului. Au fost decodate și nu s-a înțeles nimic. În orice caz, par să fie o comunicare extraterestră, care vine de la foarte mari depărtări, din afara sistemului nostru solar. În plus, s-a constatat că, cel puțin una din surse, este în mișcare. Se îndreaptă spre noi! După primele momente de panică, normal după atâtea filme cu războiul stelelor, oamenii de știință au început să facă declarații liniștitoare. Este vorba, desigur, de mașini inteligente comandate probabil de alte mașini. Acestea transmit semnalele. Nimeni nu a emis ca ipoteză că aceste semnale, dacă sunt semnale emise de ființe, pentru aceste ființe, ca și pentru mașinile cu care emit semnalele, timpul poate curge altfel. Aceasta nu este posibil! Nu putem încălca ecuațiile lui Newton și ale lui Einstein. Dar, dacă este și un altfel de curgere a timpului?

Nu pot să nu iau în considerare, să înțeleg, că spațiul și timpul sunt forme ale sensibilității pe care le vedem diferit, pentru care fiecare avem un orizont al înțelegerii noastre, orizont ce diferă de la continent la continent, de la grup uman la grup uman, și pot fi chiar diferențe individuale, de la om la om. Repet. Mult s-a gândit și mult s-a scris despre aceste forme ale sensibilității noastre; despre spațiu și despre timp. După cum vedem, ele sunt niște noțiuni relative, relative la inconștientul nostru. Asta înseamnă că nu prea știm la ce anume să le raportăm, pentru că nu prea știm ce este inconștientul. Nu înseamnă că suntem într-un domeniu al purei relativități. Nici nu cred că există așa ceva. Relativ poți fi față de ceva, de cineva, de o situație. Spațiul poate fi relativ față de un anumit spațiu, timpul este relativ la un anumit fel de a simți această formă apriori. Cei ce fac apologia unei relativități, față de care nu pot să ne dea nici o relație, vorbesc dar nu spun nimic. O relativitate absolută (ceea ce este aberant din punctul de vedere al relativului, ori suntem în domeniul relativului, ori în cel al absolutului), o situație relativă la ceva ce nu există, o *relativitate relativă*? Suntem iar în domeniul absurdului, deoarece nu ne putem raporta la ceva ce nu are relație, nu are raport. Un astfel de mod de a gândi ar avea un singur efect: zdruncinarea încrederii în noi. Aș vrea să vă pot comunica faptul că merită să avem încredere în ceea ce este relativ. Relativul este domeniul nostru de viață. Să avem încredere în viață. Relativismul total, neîncrederea, neîncrederea în realități și în valori, este tot ce ar trebui ocolit dacă nu vrem să ne facem singuri rău sau, dacă preferați, să ne îndepărtăm de bine. Orizontul spațial și temporal apriori al inconștientului, diferit pentru diferiți oameni, nu vine decât să ne întărească convingerea că formele apriori ale sensibilității conștiente, spațiul și timpul, sunt realități proprii. Dacă, pentru mintea noastră, există un spațiu și un timp divers structurat, este ca o demonstrație că propria noastră gândire are nevoie de aceste forme ale sensibilității ca să poată judeca. Immanuel Kant ne-a deschis poarta Înțelegerii și a Rațiunii. Spațiul și timpul ca forme apriori ale sensibilității noastre conștiente sunt piatra fundamentală pe care se construiește tot edificiul kantian. Inconștientul cu orizontul spațial și cu cel temporal, formele apriori ale sensibilității inconștiente, sunt fundația sistemului filosofic construit de Blaga. Să nu ne pierdem punctul nostru de sprijin în gândire; avem nevoie de el pentru a exista.